ISLOM DINING SHAKLLANISH JARAYONI VA UNING DASTLABKI RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Aminjanova Madina Abror qizi

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali "Tarix" yo'nalishi I bosqich

aminjanovmirzabobur485@gmail.com

++998507528307

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy maqolada Islom dinining shakllanish jarayoni va uning dastlabki rivojlanish bosqichlari tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda VII asrda Arabiston yarimorolida mavjud bo'lgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va diniy vaziyat yoritilib, Islom dinining paydo bo'lishiga olib kelgan asosiy omillar aniqlanadi. Shuningdek, Muhammad (s.a.v.) faoliyati, vahiylarning boshlanishi, dastlabki musulmon jamoasining shakllanishi hamda Islom dinining Makka va Madina davridagi rivojlanish bosqichlari ilmiy jihatdan tahlil etiladi. Maqolada Islomning qisqa vaqt ichida keng hududlarga tarqalishining sabablari va uning jamiyat hayotiga ko'rsatgan ta'siri ham o'rganiladi.

Kalit so'zlar. Islom dini, Arabiston yarimoroli, vahiy, payg'ambar, Makka davri, Madina davri, hijrat, musulmon jamoasi, jahiliya davri, ijtimoiy-siyosiy omillar, diniy islohotlar

АННОТАЦИЯ

В данной научной статье анализируется процесс формирования ислама и его ранние этапы развития на основе исторических источников. В исследовании освещаются социально-политические, экономические и религиозные условия, существовавшие на Аравийском полуострове в VII веке, а также выявляются основные факторы, приведшие к возникновению ислама. Кроме того, рассматривается деятельность Muhammad (с.а.в.), начало откровений, формирование первой мусульманской общины, а также

этапы развития ислама в мекканский и мединский периоды. В статье также исследуются причины быстрого распространения ислама и его влияние на общественную жизнь.

Ключевые слова. Ислам, Аравийский полуостров, откровение, пророк, мекканский период, мединский период, хиджра, мусульманская община, эпоха джахилии, социально-политические факторы, религиозные реформы

ABSTRACT

This scientific article analyzes the process of the formation of Islam and its early stages of development based on historical sources. The study examines the socio-political, economic, and religious conditions that existed in the Arabian Peninsula in the 7th century and identifies the main factors that led to the emergence of Islam. It also explores the activities of Muhammad, the beginning of revelations, the formation of the first Muslim community, and the stages of Islam's development during the Meccan and Medinan periods. The article further investigates the reasons for the rapid spread of Islam and its impact on social life.

Keywords. Islam, Arabian Peninsula, revelation, prophet, Meccan period, Medinan period, Hijrah, Muslim community, Jahiliyyah period, socio-political factors, religious reforms

Kirish. Islom dini jahon tarixida muhim o‘rin egallagan yirik diniy tizimlardan biri bo‘lib, uning vujudga kelishi va rivojlanish jarayoni insoniyat sivilizatsiyasiga katta ta’sir ko‘rsatgan. VII asr boshlarida Arabiston yarimorolida yuzaga kelgan bu din qisqa vaqt ichida nafaqat diniy, balki siyosiy va ijtimoiy tizim sifatida ham shakllandi. Shu jihatdan Islom dinining paydo bo‘lishi va uning dastlabki rivojlanish bosqichlarini ilmiy jihatdan o‘rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Islom dinining shakllanishi bevosita Muhammad (s.a.v.) nomi bilan bog‘liq bo‘lib, uning faoliyati Arab jamiyatida tub burilish yasadi. Islomdan oldingi davr — jahiliya davri sifatida tavsiflanib, bu davrda Arab jamiyatida qabila tizimi,

ko‘pxudolik e’tiqodi, ijtimoiy tengsizlik va nizolar hukmron edi. Ana shunday sharoitda yangi diniy ta’limot sifatida Islomning paydo bo‘lishi jamiyatda muhim o‘zgarishlarga olib keldi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi - Islom dinining shakllanish jarayonini, uning dastlabki rivojlanish bosqichlarini hamda bu jarayonga ta’sir ko‘rsatgan ijtimoiy, siyosiy va diniy omillarni ilmiy asosda tahlil qilishdan iboratdir. Tadqiqot davomida tarixiy manbalar, diniy matnlar va zamonaviy ilmiy adabiyotlar asosida kompleks yondashuv qo‘llaniladi.

Asosiyq ism. VII asr boshlarida Arabiston yarimoroli murakkab ijtimoiy tuzilishga ega bo‘lib, jamiyat asosan qabila tizimiga tayangan holda shakllangan edi. Har bir qabila mustaqil siyosiy birlik sifatida faoliyat yuritgan va ular o‘rtasida doimiy raqobat hamda nizolar mavjud bo‘lgan. Qabila boshliqlari jamiyatda katta mavqega ega bo‘lib, ularning qarorlari umumiy hayotni tartibga solishda muhim rol o‘ynagan.

Ijtimoiy tabaqalanish aniq ko‘zga tashlanardi: erkin kishilar, qullar va kam ta’minlangan qatlamlar o‘rtasida katta tafovut mavjud edi. Ayniqsa, qullik tizimi keng tarqalgan bo‘lib, u iqtisodiy hayotning muhim qismi hisoblangan. Ayollarning jamiyatdagi o‘rni ham cheklangan bo‘lib, ko‘plab ijtimoiy huquqlardan mahrum edi. Ba’zi manbalarda qiz bolalarni tiriklayin ko‘mish kabi ayanchli odatlar mavjudligi qayd etiladi.

Tarixchi Philip K. Hitti o‘zining “History of the Arabs” asarida Arab jamiyatining asosiy xususiyatlari sifatida qabilaviylik, individualizm va markazlashgan hokimiyatning yo‘qligini ko‘rsatib o‘tadi. Bu esa yagona diniy va siyosiy tizimning shakllanishiga ehtiyoj tug‘dirgan.

Islomdan oldingi davr tarixda “jahiliya davri” deb ataladi. Bu davrda Arabiston yarimorolida ko‘pxudolik e’tiqodi hukmron bo‘lib, har bir qabila o‘zining alohida butlariga sig‘ingan. Makka shahridagi Kaaba diniy markaz sifatida katta ahamiyatga ega bo‘lib, unda turli qabilalarga tegishli butlar joylashgan edi.

Diniy e’tiqodlarning bunday xilma-xilligi jamiyatda yagona axloqiy va ma’naviy tizimning shakllanishiga to‘sqinlik qilgan. Shu bilan birga, yahudiylik va nasroniylik kabi monoteistik dinlar ham Arabistonning ayrim hududlarida mavjud bo‘lgan bo‘lsa-da, ular keng omma orasida yetarlicha tarqalmagan edi.

Madaniy jihatdan arablar og‘zaki ijod, ayniqsa she’riyatga katta e’tibor qaratganlar. Shoirlar jamiyatda yuqori mavqega ega bo‘lib, ular qabilaning sha’ni va tarixini madh etuvchi asarlar yaratgan. Biroq axloqiy me’yorlar ko‘pincha qabila manfaatlariga bog‘liq bo‘lib, umumiy insoniy qadriyatlar darajasiga ko‘tarilmagan.

Arabiston yarimorolining iqtisodiy hayoti asosan savdo-sotiq va chorvachilikka asoslangan edi. Makka shahri muhim savdo markazi bo‘lib, u orqali Sharq va G‘arbni bog‘lovchi savdo yo‘llari o‘tgan. Bu esa shaharning iqtisodiy jihatdan rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatgan.

Siyosiy jihatdan esa hududda markazlashgan davlat mavjud emas edi. Qabilalar o‘rtasidagi nizolar va urushlar doimiy tus olgan bo‘lib, bu holat barqarorlikning yo‘qligiga olib kelgan. Shu sababli jamiyatda yagona boshqaruv tizimi va adolatli tartibga ehtiyoj kuchaygan.

Tadqiqotchilar, jumladan William Montgomery Watt, Islom dinining aynan mana shunday ijtimoiy-siyosiy beqarorlik sharoitida paydo bo‘lganini ta’kidlaydi. Unga ko‘ra, Islom yangi diniy ta’limot sifatida jamiyatni birlashtiruvchi va tartibga soluvchi kuch vazifasini bajargan.

Islom dinining shakllanishi bevosita Muhammad (s.a.v.) faoliyati bilan chambarchas bog‘liqdir. U kishi taxminan 570-yilda Makka shahrida tug‘ilgan bo‘lib, yoshligidan halollik va ishonchlilik fazilatlari bilan ajralib turgan.

610-yilda Hiro g‘orida ilk vahiy nozil bo‘lishi bilan payg‘ambarlik faoliyati boshlangan. Ushbu voqea Islom tarixida burilish nuqtasi hisoblanadi. Dastlabki yillarda da’vat yashirin tarzda olib borilgan bo‘lib, faqat yaqin qarindoshlar va do‘stlar Islomni qabul qilganlar.

Islomning asosiy g‘oyasi - yagona Allohga e’tiqod qilish bo‘lib, bu g‘oya ko‘pxudolik e’tiqodiga qarshi chiqdi. Shu sababli yangi din Makka zodagonlari tomonidan qarshilikka uchradi.

Makka davri, 610-622-yillar, Islom tarixining muhim bosqichi bo‘lib, bu davrda dastlabki musulmon jamoasi shakllandi. Islomning tenglik, adolat va axloqiy poklikka asoslangan g‘oyalari jamiyatning kambag‘al va ezilgan qatlamlari orasida tez tarqaldi.

Biroq bu jarayon oson kechmadi. Quraysh qabilasi vakillari yangi dinni o‘z manfaatlariga tahdid sifatida qabul qilib, musulmonlarga nisbatan ta’qiblar uyushtirdilar. Natijada ayrim musulmonlar Habashistonga hijrat qilishga majbur bo‘ldilar.

Tarixiy manbalarda bu davr Islomning sinov davri sifatida baholanadi. Shu bilan birga, aynan mana shu davrda Islomning asosiy aqidalari shakllanib bordi.

622-yilda yuz bergan Hijrat Islom tarixidagi eng muhim voqealardan biri hisoblanadi. Bu voqea Makka shahridan Madinaga ko‘chish bilan bog‘liq bo‘lib, u Islomning yangi bosqichga o‘tishini anglatadi.

Hijrat natijasida musulmonlar ilk bor mustaqil jamoa sifatida shakllanish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Madinada Muhammad (s.a.v.) nafaqat diniy yetakchi, balki siyosiy rahbar sifatida ham faoliyat yuritdi. Bu yerda musulmon jamiyatining asoslari yaratildi va Islom davlatining poydevori qo‘yildi.

Ko‘plab tarixchilar, jumladan Marshall Hodgson, Hijratni Islom sivilizatsiyasining shakllanishidagi muhim burilish nuqtasi sifatida baholaydi.

622-yildagi Hijratdan so‘ng Islom dini rivojlanishining yangi bosqichi boshlandi. Madina shahrida Muhammad (s.a.v.) rahbarligida ilk musulmon jamiyati shakllandi. Bu jamiyat nafaqat diniy, balki siyosiy va ijtimoiy birlik sifatida ham muhim ahamiyat kasb etdi.

Madina davrida “Madinai Munavvara nizomi” yoki “Madina konstitutsiyasi” deb ataluvchi hujjat ishlab chiqildi. Ushbu hujjat turli qabila va diniy guruhlar o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga solgan bo‘lib, u tarixda ilk

yozma ijtimoiy-siyosiy kelishuvlardan biri sifatida baholanadi. Unda musulmonlar, yahudiylar va boshqa guruhlarning huquq va majburiyatlari aniq belgilab qo‘yilgan.

Tadqiqotchi W. Montgomery Watt ushbu davrni Islomning jamiyat qurish bosqichi sifatida baholab, aynan Madinada Islom dini mukammal ijtimoiy tizimga aylanganini ta’kidlaydi.

Madina davrida Islom dini nafaqat ichki jihatdan mustahkamlandi, balki tashqi jihatdan ham kengaya boshladi. Bu jarayonda harbiy, siyosiy va diplomatik omillar muhim rol o‘ynadi.

Muhim tarixiy voqealar - Badr, Uhud va Xandaq janglari musulmon jamoasining mustahkamlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ldi. Ushbu janglar orqali musulmonlar o‘z mavjudligini saqlab qolish va mustaqil kuch sifatida tanilish imkoniyatiga ega bo‘ldilar.

Shuningdek, Muhammad (s.a.v.) turli qabila va davlat rahbarlariga maktublar yuborib, Islomni tinch yo‘l bilan targ‘ib qilgan. Bu diplomatik faoliyat Islomning keng hududlarga tarqalishiga zamin yaratdi.

Tarixchi Marshall Hodgson o‘z tadqiqotlarida Islomning kengayishini faqat harbiy kuch bilan emas, balki uning ijtimoiy adolat va tenglik g‘oyalari bilan ham izohlaydi.

Islom dini qisqa vaqt ichida Arab jamiyatining barcha sohalariga chuqur ta’sir ko‘rsatdi. Eng avvalo, u axloqiy qadriyatlarni tubdan o‘zgartirdi. Adolat, halollik, saxovat va insonparvarlik kabi tushunchalar jamiyatning asosiy mezonlariga aylandi.

Ijtimoiy sohada esa tenglik g‘oyasi ilgari surildi. Qullarga nisbatan munosabat yaxshilandi, ayollarning huquqlari kengaytirildi, yetimlar va kambag‘allarga yordam ko‘rsatish majburiyati joriy etildi.

Shuningdek, Islom dini huquqiy tizim - shariat asoslarining shakllanishiga ham turtki bo‘ldi. Bu tizim jamiyatdagi munosabatlarni tartibga solishda muhim rol o‘ynadi.

Islom dinining tez tarqalishining asosiy sabablaridan biri uning g‘oyaviy soddaligi va universalligidir. Tavhid - yagona Allohga e’tiqod qilish g‘oyasi oddiy va tushunarli bo‘lib, turli ijtimoiy qatlam vakillari tomonidan oson qabul qilindi.

Islom dini millat, irq yoki tabaqaga ajratmasdan, barcha insonlarni teng deb e’tirof etdi. Bu esa uni boshqa diniy tizimlardan ajratib turuvchi muhim omillardan biri bo‘ldi.

Madina davrida shakllangan boshqaruv tizimi siyosiy barqarorlikni ta’minladi. Markazlashgan boshqaruv ostida turli qabilalar yagona maqsad atrofida birlashdi. Bu esa ichki nizolarni kamaytirib, Islom davlatining kuchayishiga olib keldi.

Islom dini ilgari surgan ijtimoiy adolat tamoyillari keng omma tomonidan ijobiy qabul qilindi. Jamiyatda kambag‘allar, yetimlar va zaif qatlamlarga yordam berish muhim vazifa sifatida belgilandi.

Zakot, sadaqa kabi institutlar ijtimoiy tenglikni ta’minlashga xizmat qildi. Bu esa Islom dinining nafaqat diniy, balki ijtimoiy tizim sifatida ham mustahkamlanishiga olib keldi.

Islomning tarqalishida harbiy omillar ham muhim rol o‘ynagan. Biroq bu jarayon faqat urushlar bilan emas, balki diplomatik aloqalar orqali ham amalga oshirilgan.

Muhammad (s.a.v.) tomonidan olib borilgan siyosiy strategiya - ittifoqlar tuzish, kelishuvlar imzolash va tinch yo‘l bilan da’vat qilish Islomning keng hududlarga yoyilishiga katta hissa qo‘shgan.

Xulosa. Mazkur ilmiy maqolada Islom dinining shakllanish jarayoni va uning dastlabki rivojlanish bosqichlari tarixiy manbalar asosida kompleks tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Islom dini VII asr Arabiston yarimorolida mavjud bo‘lgan murakkab ijtimoiy, siyosiy va diniy sharoitda vujudga kelgan.

Islomdan oldingi jahiliya davrida jamiyat qabilaviylik, ijtimoiy tengsizlik, ko‘pxudolik e’tiqodi va siyosiy parokandalik bilan tavsiflangan bo‘lib, bu holat

yangi diniy va ijtimoiy tizimga ehtiyojni yuzaga keltirgan. Aynan shunday sharoitda Muhammad (s.a.v.) tomonidan olib borilgan faoliyat natijasida Islom dini shakllanib, jamiyat hayotida tub burilish yasadi.

Makka davrida Islomning asosiy aqidalari shakllanib, dastlabki musulmon jamoasi vujudga keldi. Madina davrida esa Islom dini nafaqat diniy ta'limot, balki mukammal ijtimoiy-siyosiy tizim sifatida qaror topdi. Hijrat voqeasi ushbu jarayonda muhim burilish nuqtasi bo'lib xizmat qildi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, Islom dinining qisqa vaqt ichida keng hududlarga tarqalishida uning g'oyaviy soddaligi, universalligi, ijtimoiy adolat tamoyillari, siyosiy barqarorlikni ta'minlashdagi roli hamda samarali boshqaruv tizimi muhim omil bo'lgan. Shuningdek, harbiy va diplomatik faoliyat ham bu jarayonga sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

Xulosa qilib aytganda, Islom dini nafaqat diniy tizim sifatida, balki jamiyatni tubdan o'zgartirgan kuchli sivilizatsion hodisa sifatida shakllangan bo'lib, uning dastlabki rivojlanish bosqichlari keyingi tarixiy taraqqiyot uchun mustahkam asos yaratgan.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Philip K. Hitti. (2002). *History of the Arabs*. New York: Palgrave Macmillan.
2. W. Montgomery Watt. (1953). *Muhammad at Mecca*. Oxford: Oxford University Press.
3. W. Montgomery Watt. (1956). *Muhammad at Medina*. Oxford: Oxford University Press.
4. Marshall Hodgson. (1974). *The Venture of Islam*. Chicago: University of Chicago Press.
5. Bernard Lewis. (1993). *The Arabs in History*. Oxford: Oxford University Press.
6. Fred M. Donner. (2010). *Muhammad and the Believers*. Cambridge, MA: Harvard University Press.